

Aczél György: Közelkép Kádárról. Életútvázlat A. Gy. hagyatékából. Közli: Vida István. Rubicon, 2000. 6.

Aczél György, a kádári kultúrpolitika legfőbb irányítója komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, hogy – már nyugdíjaként – feldolgozza a Kádár-korszak történetét. Hozzákezdett az anyaggyűjtéshez, több tudományos műhelytől kért segítséget, és sokakkal folytatott konzultációt. Az MTA Történettudományi Intézetből egy történész szakértői csoport is közreműködött a tervezett monográfia munkálataiban, ám az végül is Aczél elhalásnak betegsége, majd halála miatt nem készült el. Fennmaradt azonban néhány műhelytanulmány, amelyek közül az alábbiakban a Kádár János életútját összefoglaló tervezetet tesszük közzé. A kép kétségtől szabad, helyenként idealizált, érződik a szerző elfogultságát; nem egy kényes kérdésre – mint például Kádár szerepére az 1956 utáni megtorlásban – nem tér ki, mégis, ez a laza szerkezetű dolgozat rendkívül hű képet ad Kádárról.

Aczélt rendkívüli mértékben érdekelte Kádár János személye és politikája, aktív politikus korában is, amikor függött tőle, és természetesen akkor is, amikor a Kádár-korszak történetével foglalkozni kezdett. Az volt a véleménye, hogy a 32 év történései nem érhetők meg a párt első embere gondolkodásának, egyéniségenek, politikusi mentalitásának alapos ismerete nélkül. Aczél közel állt Kádárhoz, nagyon jól ismerte, volt befolyása rá, valamelyest kezelní is tudta, bár mindvégig megmaradt közöttük bizonyos távolság. Gyakran esett szó Kádár Jánosról a beszélgetések során, amelyekről – természetesen a résztvevők tudtával – titkárője, Sárika feljegyzéseket készített. Standeisky Évával készítettünk egy hosszabb interjút is Aczéllal, amelyben külön is részletesen faggattuk a párt volt első titkáráról.

Amikor 1990-ben külföldről (az NSZK-ból) érkezett felkérésre felmerült, hogy írjon egy cikket Kádárról, azt a megbízást kaptam, hogy a titkárői feljegyzések és az interjú alapján állítsak össze egy bő vázlatot, amely alapanyaga lehet a tervezett cikknek. Aczél ennél színesebb, elevenebb, a külföldi olvasó számára könnyebben felfogható és megérthető portré特 szeretett volna festeni Kádárról, s két-három alkalommal tett is kísérletet egy ilyen írás elkészítésére, amelyekkel azonban nem volt megelégedve. Ez a műhelytanulmány ugyan nem közvetlenül publikálásra készült, de minden kétséget kizárában Aczél György szellemi terméke, tehát autentikus mű. A feladatom csupán az Aczél-szövegek összeszerkesztése és stilizálása volt ott, ahol az élőbeszéd ezt szükséges tette.

A kéziratot az MTA Kézirattára őrzi Ms 6112/31 szám alatt az Aczél-hagyatékban. A gépelési hibákat javítottuk. Saját beszúrásainkat szögletes zárójel jelzi. Ezúton is köszönetet mondunk a hagyatékot gondozó kuratóriumnak, hogy a kézirat publikálásához hozzájárult.

*****

Kádár János 1956. november 4-én Hruscsov és Tito megegyezése alapján az ismert körülmények között került hatalomra. Fiatal kora (44 éves) ellenére tapasztalt politikus, olyan indíttatással, tapasztalatokkal, alapélményekkel, amelyek egész életét befolyásolták.

A szürke pártkatona

Törvénytelen gyerekként született, édesanya Budapesten volt segédházmester. Nevelőszülőkhöz adták falura. Bár rá akarták íratni a földet, házat, édesanya 1918-ban felhozta a fővárosba. A Dob

utcában laktak, nagyon szegény körülmények között. Itt alakult ki zárkózottsága, másodrendűségi érzése. Szakmát tanult, 1929-ben szabadult fel írógépműszerésként.

1961.

17 éves korában kapcsolódott be az illegális kommunista mozgalomba. Az első utasítások egyike, amit felső kapcsolatától kapott, az volt, hogy szokjon le a dohányzásról és az italozásról. Nem értette, mi köze ennek a munkásosztály végső célkitűzéséhez; valóságérzete kerekedett felül, nem vette komolyan, hogy a proletariátus győzelméhez a munkásosztály önmegtartóztatására is szükség lenne. Mozgalmi tevékenysége miatt 1933 októberében két év fegyházra ítélték. Büntetésének egy részét a szegedi Csillag-börtönben töltötte le, ahol Rákosi Mátyással is megismерkedett. Kiszabadulása után a párt utasítására az MSZDP Budapest VI. kerületi szervezetébe lépett be. Az itt szerzett személyes kapcsolatai segítették abban, hogy se akkor, se később ne higgyen a szociáldemokráciára zúdított rágalmaknak. 1943-ban ott volt az illegális KMP feloszlatisánál és a Békepart létrehozásánál. 1944 áprilisában a párt megbízásából Jugoszláviába indult, hogy a Tito vezette partizánmozgalommal felvegye a kapcsolatot. Letartóztatták, de sikerült megszöknie. A felszabadulás után nyomban bekapcsolódott a pártéletbe, 1945 májusától az MKP PB és a Titkárság tagja, 1945 novemberétől a Nagy-budapesti Pártbizottság titkára, 1946 szeptemberétől főtitkárhelyettes.

Beilleszkedett a párthierarchiába, elfogadta a Moszkvából hazatért kommunista politikusok, Rákosi, Gerő, Révai tekintélyét, vezető szerepét; ha taktikai kérdésekben volt is önálló véleménye, nincs nyoma, hogy a párt hivatalos politikájától csak egy picit is eltérő álláspontot képviselt volna. Ez azzal is magyarázható, hogy a felszabadulás, az új élet számára fájdalmasan és megalázóan kezdődött: likvidátorok vágójával fegyelmit kapott a KMP 1943-as feloszlatisáért.

1948 és 1950 között belügyminiszter volt. A Rajk-perben játszott szerepe máig tisztázatlan, arról soha nem beszélt. Rajkkal voltak kisebb-nagyobb ellentétei, de azok nem zavarták meg normális érintkezésüköt. Rajk inkább a szélesebb közvélemény körében, Kádár inkább a pártban volt népszerű. Úgy tűnik, eleinte – gyanútlanul – elhitte a hivatalos vádakat. Rákosi elküldte, beszélje rá Rajkot, hogy vallja be bűnösséget. Részt vett kihallgatásain. Egy másik szobából Farkas Mihálytal együtt végighallgatta Rajk kegyetlen megverését. Egykor ÁVH-sok később azt vallották, hogy teljesen passzívan viselkedett, Farkas kiabált, utasításokat adott, ő meg sem szólalt. Végignézte Rajk kivégzését. Döbbenten hallgatta utolsó – pártot éltető – szavait. Elment

Rákosihoz, és elmondotta neki: ezek után nem hiszi el, hogy Rajk és társai bűnösök lettek volna, s kérte felmentését belügymeniszteri tiszte alól. Minderről soha nem beszélt. Élete végén vallotta csak be, hogy 1951 elején Rákosi már ót is hetente egyszer-kétszer kínozta, vallja be: 1944-ben hogyan találkozott Szakasitscsal, ha kapcsolataik megszakadtak.

1951 áprilisában letartóztatták, azonnal megtört és mindenbe bevallott, amit akartak tőle. 1952. december 26-án életfogytiglani fegyházra ítélték. Mindvégig magánzárkában volt, s hogy a börtön lelkileg és fizikailag mit jelentett számára, arról ismét csak hallgatott. Annyit mondott csak el, hogy egy alkalommal dührohamot kapott és összetörte a berendezést. Hogy aztán ezért csúnyán megverték, azt mások híresztelték.

Kiszabadulása után (1954) lassan visszakerült a közéletbe. 1956 júliusától ismét PB-tag és a KV titkára. Kádár tudta már, hogy Rákosi gyilkos, hogy ő, Farkas Mihály, Péter Gábor a felelős a koncepciós perekért, de 1955-ben még azzal érvéltek nekem, hogy csak Rákosival lehetséges a kibontakozás, neki van nagy nemzetközi tekintélye, és még megváltozhat. A pártellenzéknek ő lett az egyik vezetője, de ellene volt, hogy a páron belüli vitákat kivigyék az utcára. Nagy Imrével és környezetével 1956. október közepéig nem volt kapcsolata.

1956. október 23-a után Nagy Imre és Losonczy mellett az események egyik irányítója volt. Számos kérdésben (szovjet csapatok kivonása, többpártrendszer létrehozása, az MDP feloszlata, a Varsói Szerződésből való kilépés) támogatta Nagy Imre platformját. A fegyveres ellenforradalmi csoportok ellen azonban határozottabb fellépést követelt. A budapesti pártbizottság 1956. október 30-ai ostromát az ellenforradalom felükerekedésének jeleként ítélte meg, s november 1-jén Münnich [Ferenc] közbenjárására szovjet katonai kísérettel a szovjet követségre, majd a tököli repülőtérrre ment.

Zárkózott személyisége

Amikor hatalomhoz jutott, már többé-kevésbé kialakult a személyisége. Téves az ítélete azoknak, akik primitív embernek tartották. Rendkívül okos volt, művelte sége az a munkásminőség, amely sok tekintetben rokonítható Veres Péter paraszti művelte ségével, de kevésbé bonyolult. Sokat olvasott, tv-t azért nem nézett, hogy az olvasástól ne vegye el az időt. Visszatérő könyve volt mindenekelőtt Hasek Svejkje, ami jellemző mindenkorban személyisége volt. Nagyon szerette a Lschik Roistwanzot, ami szintén egy bizonyos fajta szarkasztikus látásmódot jelent.

Társadalomtudományi művelte sége messze felülmúltára egy átlagos munkásét. Ugyanakkor megtartott és tudatosan megtartott olyan primitív ségre utaló, de nem primitív séget jelentő szokásokat, mint például a „bottya” helyett dunántúli tájszólással a botja kiejtést.

Figyelmeztetések ellenére tartotta meg, tudatos arcként. Olvasottsága nagyobb volt az átlagos újságolvasónál, nemcsak irodalmi folyóiratokat, hanem ha felhívták a figyelmét, társadalomtudományi tanulmányokat, cikkeket is olvasott. Elméleti munkákat ritkán vett a kezébe. Idegen nyelven nem tudott. Mentalitásában megmaradt munkásnak, nem bürokratizálódott el. Hiányzott belőle az autodidakták nagyképűsége.

Szerette a természetet. Sokat járt vadászni, ami nemcsak pozíciójával járt együtt, hanem a természet iránti vonzalmából is adódott. A vadászat jellemző volt rá: biztonságra törekedett, nem kockázatot feleslegesen, nem törekedett nagy eredményre. Mérhetetlen mértékletességgel vadászott, szemben a környező államok vezetőivel – sohasem akart rekordokat elérni, egy-egy szép trófea után évekig csak selejtet akart lőni; nem fogta el a vadászat mámorá. Egyetlen világrekordot lőtt, de akkor is becsapták, azt mondották neki, hogy közepest dámszarvas. Ha utolsó éveiben elment társas vadászatokra, mindenkorban azt kérte, olyan helyre osszák be, ahol nem kell sokat használnia vadászpuskáját.

Egy emberre minden jellemzők a játékai. Gyerekkorától nagyon szeretett sakkozni, s amatőrként magas színvonalon játszott. Élete végén az jellemzte, hogy egyedül sakkozott. Sakkfeladványokat fejtett meg óra- és napszámra, főként szabadsága alatt. A nagy partikat egy bizonyos ponttól ő játszotta el, anélkül, hogy a megoldást megnézte volna. Órákat töltött el ezzel. A sakkozás, a játék erősen befolyásolta gondolkodását, politikai lépései. Taktikai érzéke, taktikai vonalvezetése sok szempontból ide vezethető vissza.

Kádár János személyiségenek, politikai habitusának egyik legjellemzőbb vonása: félelme, tartózkodása a nyilvánosságtól. Ez alapvetően zárkózottságából, óvatosságából, szerénységeből adódott. De mentalitásán, belső indítékaiból kívül az is szerepet játszott, hogy ahhoz a bonyolult taktikai játszmához, lehet mondani, néha taktikai zsenialitáshoz, amellyel a 32 évet végigcsinálta, nem illett a nyilvánosság. Erről egyszer 1975-ben, a kongresszus alatt egy éjszaka a pártközpont foyer-jában Rényi Péter jelenlétében azt mondja nekem: minek a nyilvánosságnak ezt a sok szennyezet, nehézséget, szörnyűséget tudni, csak megterheljük vele az embereket, ha a tizedét tudnák, amit ő, megzavarná az életüket.

A nyilvánosság kerülése mellett a másik jellemző vonása: az ideológia mély lebecsülése. Miközben az ideológia jelentőségről vezetett üléseket, maga is hangoztatta a fontosságát, legbelül nullának, kártékony dolognak tekintette. Számára csak egyetlen számított, az, hogy hogyan élnek az emberek az országban, mérhetetlen pragmatizmusával csak erre figyelt. Az a [...] marxizmus, ami a Szovjetunióból áradt, kiábrándította, musz-feladatként kezelte és valójában soha meg nem engedte, hogy az éppen aktuális ideológiai tételeket átvenni és alkalmazni próbálják. Attól félt, a szocialista Magyarország – ez a lakályossá teendő épület – összedől, ha elkezdik ideológiai szempontok alapján vezetni.

Az ideológia tolldíszként maradt meg, amit belső és külső okok miatt viselni kellett, de száz és száz megjegyzése tanúskodik arról, hogy mennyire lenézte azt. Amikor Herczeg Ferencről felolvastam neki, hogy a hittantanároknak ki volt adva egy utasítás, mely szerint csak püspöki engedélyteljesítésével lehet buktatni, mert nem az a fontos, hogy valaki tudja-e a hittant, hanem hogy megkedvelte – akkor arra biztatott, hogy ezt a marxista oktatóknak mondjam el, mert mélyeségesen lenézte őket, és úgy tekintette, mint akiket el kell tartani, anélkül, hogy bármi praktikus hasznuk lenne. Tehát itt is tetten érhető az a pragmatikus államférfi, aki jobb életet akart, aki tudta, hogy az ún. kispolgárosodás, az önálló ház, kis telek, az autó, az utazás, az kell az embereknek, és nem az ideológia. Ezzel is magyarázható, hogy a saját szocializmusa alapképének tekintette az életszínvonal rendszeres emelkedését. Ez a nagyon pozitív dolog fordult tragikus negatívumba 1983–84-ben, amikor elkezdett lázadni a stagnáló életszínvonal ellen. Ezt használták aztán ki a körülötte lévő gazdaságpolitikusok, hogy – reális alap nélkül, az ő kívánsága szerint – a földön kúszó életszínvonal emelésének és a gazdaság dinamizálásának programjával hízelegjenek neki, ami valójában a legitimációs tényezők egyik legfontosabbikának, az életszínvonalnak a zuhanásával járt együtt.

Kádár politikai magatartását, megközelíthetőségét, személyes kapcsolatrendszerét erőteljesen befolyásolta a befelé fordulása, hajlama az elzárkózásra. A börtönből való kijövetele után új barátokra tett szert, s 1956 után kialakult egy szűkebb baráti köre. Major Tamással, Sándor Józseffel, aki a pártközpontban osztályvezető volt, feljártunk hozzá kártyázni. 1958-ban azonban Kállai egy PB-ülésen megtámadta azzal, hogy kártyaasztal mellett dőlnek el személyi és politikai kérdések. S az ultipartik abbamaradtak. 1962-ben Marosán György a híres beadványában szintén megtámadta baráti kapcsolatait. Ezzel mintegy beletaszították a magányba, hiszen Kádár tudta: bárkivel beszél, abból plétyka, visszaélés lehet, vagy olyan látszat keletkezhet, amit ő nem akar.

1956 után privát jelleggel tartott kapcsolatot rokonaival, egy-két beosztottjával, de később ez is abbamaradt. Élete végére Kádár teljesen magára maradt. 1981-ben [Wojcieck] Jaruzelski meg is kérdezte tőlem, hogy bírja Kádár ezt az iszonyú magányt, a hatalom magányát. Csak felesége maradt, akit nagyon szeretett. Abszolút gyöngéd, figyelmes férj volt. Pletyka, hogy az asszony beleszólta volna kulturális, politikai vagy személyi kérdések eldöntésébe. Valószínűleg igaz viszont, hogy a véleménye valamennyire azért befolyásolta Kádárt, főként élete végén, amikor már nagyon elszigetelődött.

Kádár Jánosban nem élt hatalomvágy, nem törekedett rá; inkább elhárítani igyekezett még 1956 nyarán is, hogy ő legyen az első ember. Azt a szovjet kezdeményezést, hogy szakítson Nagy Imréékkal és alakítson ellenkormányt, inkább azért vállalta el, mert attól félt, ha nem teszi, akkor visszajönnek Rákosiék, s vérbe fojtják az országot, ha kell, még Nagy Imréékkal is összefogva. Az volt a véleménye, hogy ezt más, például Apró Antal is megtehette volna. A hatalmat nem célnak, nem eszköznek, hanem szolgálatnak tekintette, félt tőle. Jellemző, gyakran emlegetett mondása: „*Aki nem fél a fogorvostól és a hatalomtól, az nem ember.*” Noha a sztálini rendszer kegyetlensége tasztította, a monolitikus politikai berendezkedést, az egypártrendszer bevezetését és fenntartását, a hatalom szilárd kézben tartását elkerülhetetlennek tartotta. Mindez szocializmusképének is lényegi eleme volt.

Ugyanakkor világosan látta – a Rákosi-rendszer tapasztalatai alapján –, hogy a párt egyeduralma milyen veszélyekkel jár. Már 1957 júniusában, a pártértekezlet előtt utal rá, hogy „*összes bajaink forrása a hatalom birtoklásából adódott. Ezek a dolgok akkor jelentkeznek akut veszélyként, amikor nincs külső kontroll, nincs más politikai párt, az adminisztratív erők teljesen a párt kezében összpontosulnak.* [...] *Ennek annyiban van most újra aktualitása, mert a párt most újra meghódította a hatalmat, és fenyegetnek bennünket ezek a bajok.*” 1984-ről '85-re virradó szilveszterkor azt mondta nekem: Te nem fogod megérni, hogy olyan ellenőrzött hatalom legyen a szocialista országokban, olyan nyilvánosság, ami megakadályozza egy Ceausescu, Kim Ir Szen hatalomra kerülését, vagy ha mégis megtörténik, hatalmon maradását. A hatalmi viszonyok demokratizálását azonban élete végéig nem tartotta aktuálisnak.

Kádár a gazdasági-politikai döntések meghozatalánál, még a kevésbé fontosak esetében is, pártfegyelemből is elfogadta. Az 1956 utáni megtorlások időszakától eltekintve a felmerült problémák politikai eszközökkel történő megoldása mellett foglalt állást. Viszonya munkatársaihoz, beosztottjaihoz mindig nagyon udvarias, korrekt volt, érzelmeit nem adta ki. Titkárnőjét évtizedeken keresztül elvtársnőnek hívta, ritkán fordult elő, hogy a keresztnévén szólította. Erdélyi Károlyt, aki apjaként szerette s az első időben személyi titkára volt, szintén elvtársnak szólította. Gondos, emberi dolgokat számon tartó, de az embereket magához közel nem engedő vezető volt. Adott arra, hogy környezete tudja: ő objektív, tárgyilagos. Beosztottai szerették.

Páncélautón a parlamentbe

1956. november 6–7-én szovjet páncélautóban néhányad magával érkezett Szolnokról Budapestre. Hetekig szinte házi őrizet alatt volt a Parlamentben. Évekbe tellett, amíg megszilárdította helyzetét a felső vezetésben, s országos tekintélyre tett szert. Következetesen elutasította a Rákosi-rendszer restaurálását, felszólalt a régi módszerekhez való visszatérés ellen;

kezdeményezte a régi vezetés leginkább kompromittált tagjainak eltávolítását. Andics Erzsébet, Berei Andor, Hegedűs András, Piros László, Révai József és mások, összesen tizenhatan, november közepén Moszkvába távoztak; többeket leváltottak, s nem vállalkoztak politikai szerepre; néhányat a régi vezetők közül nyugdíjaztak. De ő sem dolgozott másokkal, mint akik kéznél voltak. Az 1956. november 11-én összeült Ideiglenes Központi Vezetőség 21 tagjából 15-en a régi vezetéshez tartoztak, igaz, a második vonalhoz. Ez azért a párt- és az állami élet más szférájában is így volt. A Rákosi–Gerő-klikk félreállítása minden esetre legitimáló tényező volt.

Kádárnak személyes történelmi szerepe, sőt, mondjuk úgy: győzelme, hogy megakadályozta Rákosi Mátyás visszatérését. Az SZKP Elnöksége határozatot hozott, hogy Rákosi visszatérhet Magyarországra, e döntést Hruscsov 1957 márciusában a magyar párt- és kormányküldöttség tiszteletére rendezett fogadáson, a Kreml Szent György termében ismertette. Visszaemlékezések szerint Kádár felállt az asztaltól, összetépte az előre elkészített pohárköszöntő szöveget, és bejelentette, hogy ha szovjet részről erőltetik Rákosi hazatérését, akkor ő azonnal lemond. Van rá írásbeli bizonyíték, hogy ettől kezdve szovjet részről nem vetették fel Rákosi ügyét. A régi rákosista vezetés tagjai közül egyedül Révai tért vissza és kapott politikai szerepet. Ebben a kezdeményező Kádár és Marosán volt, az a Kádár, aki egy rövid vallomásos beszélgetésen elárulta, hogy a rendőrség kivételével senki úgy meg nem alázta, mint Révai, aki 1951-ben – letartóztatása előtt – egy PB-ülésen szarházinak, szarjancsinak nevezte. Hogy melléállt, abban többféle taktikai szempont is közrejátszott: a régi rákosista vezetés kettészakítása, itthon megosztani azokat az erőket, amelyek Rákosiékat várták vissza, tudva azt, hogy Révai taszító is bizonyos, főként értelmiségi tömegek számára; s az esetleges szovjet kívánságok kivédése. Révai élesen elítélte a Nagy Imre-csoport 1956. októberi szerepét, amennyiben segített az új pártvezetőségnek, de az 1957. júniusi pártértekezleten már nyílt, éles összeütközésre került sor Kádár és Révai között. Ismeretes, hogy Kádár határozottan megmondta: Révai felszólalásában a régi pártvezetés zászlaját emelte magasba. Ugyanakkor – s ez is jellemző – Kádár volt, aki ragaszkodott ahhoz, hogy az egykori főideológus bekerüljön a Központi Bizottságba. Létező szovjet szándékokra utal, hogy a pártértekezleten elszenvedett kudarca után a csehszlovák, a keletnémet és a bolgár követség szervezkedni kezdett Révai mellett. Személyes tapasztalatom volt az NDK-követséggel, amely azért hívott meg vacsorára, hogy meggyőzzön: Révai mellé kell állni. A Rákosi–Gerő-kliikk tagjai közül később sem érintkezett senivel, soha fel nem merült benne, hogy találkozzon Gerővel, aki Moszkvából való hazatérte után még húsz évig Pesten élt.

A régi dogmatikus pártvezetés félreállításánál sokkal nagyobb, élete végeig megemészhetetlen tehertételt jelentett Kádár számára a Nagy Imre-csoport sorsa. 1956. november 11-én, az MSZMP KB Ideiglenes Központi Bizottságának ülésén még azt mondotta: „*Nekem személyes meggyőződésem, hogy Nagy Imre, Losonczy és a többi elhtársak, akik a kormány tagjai voltak, az ellenforradalmat segíteni nem akarták.*” Bizonyítható, hogy kezdetben nem akart pört; 1956 végén vagy 1957 elején csak arra adott utasítást a nyomozó hatóságoknak, hogy a politikai felelősség szempontjából – tehát ne büntetőjogilag – tisztázzák Nagy Imréék szerepét az októberi eseményekben.

Nagy Imréék értékelése azonban viszonylag elég gyorsan megváltozott. Árulónak kezdték nevezni őket – Kádár is! –, ami egyszerű összefüggött a történtek ellenforradalommal minősítésével s a szovjet, a kínai, valamint a szomszéd országok kommunista pártjai részéről a magyar pártvezetésre nehezedő nyomással, amelynek részletei ma még nem teljesen tisztázottak. A bírósági eljárási ügyekben a fordulat a magyar párt- és kormányküldöttség 1957. tavaszi moszkvai látogatása után, március végén, április elején következett be.

1975.

Kádár az MSZMP Intéző Bizottságának 1957. április 2-ai ülésén [a moszkvai látogatásról beszámolva] azt mondotta: „*Szóba került Nagy Imréék kérdése is. Mi vetettük fel. Az elvtársak helyeslik, hogy megfelelő szigorú felelősségre vonást eszközöljünk. Az elvtársak nézete szerint az megfontolás tárgyát képezheti, hogy rövidebb vagy hosszabb idő műlva kell-e a felelősségre vonásnak megtörténnie, de helyeslik, hogy ez megtörténjék. Akik már ezzel a dologgal foglalkoznak nálunk, azt mondják, hogy a büntetőeljárás nem kerülhető el – mert tényleges bűncselekmények tömegéről van szó. Akárhány embert kiballgattak árulásért, minden arra hivatkozik, hogy Nagy Imréttől vagy Losoncztól stb. kapta az utasítást. Még Dudás is erre a csoportra hivatkozott a tárgyaláson.*” Szovjet jegyzőkönyvek híján nehéz eldöntenи, hogy valójában ki vetette fel Nagy Imréék ügyét, nincs kizárvá, hogy Kádár magára vállalta a dolgot, de szavaiból kiderül, hogy amikor tárgyalóasztalhoz ültek, mindenkit fél eldöntötte: Nagy Imrééket bíróság elé kell állítani. (Kádár azt is elismerte: a szovjetek önálló nyomozást is folytattak, tehát beavatkoztak magyar belügyekbe. Nem tiltakozott ellene, természetesen tartotta.) A későbbiek ismertek. Kádárt egész életében lelkismeret-furdalás gyötörte Nagy Imre és társai halála miatt; nem tudta megemészteni, nem beszélt róla, tudatosan felejteni igyekezett. Akárhányszor felmerült 1956, én minden felkerestem, ez többször megtörtént, és megpróbáltam kifaggatni arról, hogy miként történhetett a halálos ítélet. Ő minden egy dologra tért vissza: nem a budapesti pártbizottság ostroma számított, Nagy Imre itt sétálhatna velünk, vitáznánk is vele, ha aláírta volna azt az egy mondatot, hogy nem ő a kormány elnöke. Hogy a lemondólevélnek és a lemondásnak miért volt ilyen jelentősége, az a mai olvasó szemével nehezen érthető. Abban a nemzetközi léggörben az ENSZ szerepe a szovjet és a magyar vezetés számára túldimensionált volt. Jegyzőkönyvekben előfordult többször, hogy a Kádár iszonyú indulatokkal beszél arról, hogy [a New Yorkban tartózkodó] Kéthly Anna bejelentette igényét: fosszák meg mandátumától Horváth Imre külügyminisztert s az általa kiküldött magyar delegációt, és mint az utolsó törvényes magyar kormány, a Nagy Imre-kormány megbízottját, őt ismerje el az ENSZ. Mindszenty, aki az amerikai követségre menekült, egy nyilatkozatában szintén a törvényes Nagy Imre-kormány mellett tört lándzsát. A görcsös félelem attól, hogy külföldön is alakul egy Nagy Imre-kormány a Kéthly vezetésével, és Magyarország, illetve a Szovjetunió diplomáciai értelemben ezzel elszigetelődik, ez dimenzionálta túl a lemondás jelentőségét. Azóta a Nagy Imre-per irataiból kiderült, hogy Nagy Imre a jugoszláv követségen hajlandó lett volna lemondani, de e szándékáról elvtársai lebeszélték. Kádárt erről soha nem tájékoztatták! Kádár megegyezést keresett Nagy Imrékkal, ezért küldte

Kállait Romániába 1957 tavaszán, az ō tendenciózus jelentése azonban olajat öntött a tűzre. Kállai missziója volt az egyetlen, amiben Kádár konzekvensen önkritikát gyakorolt, tőle meglehetősen szokatlan módon: „Állat voltam – mondta –, hogy nem tudtam; Kállai október 23-án követelőzve ajánlkozott, hogy vegyék be ōt a Nagy Imre-kormányba, és nem tudtam, hogy a Kállai, attól való félelmében, hogy ez a szemére hánýák, durva föllépésre szánta el magát.” Kállai magatartásának hátteréről – Donáth és Újhelyi információi alapján – én tájékoztattam Kádárt. [Kádár] többszörösen felvette: élete egyik súlyos hibájának tartja, hogy Kállait küldte ki, és megismételte: ha más ment volna ki, akkor el tudta volna érni azt a bizonyos lemondást, és akkor Nagy Imréék „itt sétálnának köztünk”. De ez még a hatalom teljében is [így] volt. Valószínűleg a fordulatot ez jelentette, még jóval a moszkvai látogatás előtt.

A látszat ellenére nem volt harmonikus Kádár János viszonya a vele együtt induló politikusgarnitúrával sem. Egy ideig Marosán György volt a második ember mellette, vagy legalábbis Marosán az szeretett volna lenni. Őt már korábban, börtönből való kijövetele után kiválasztotta, úgy érezte, vele reprezentálni lehet a munkásegységet, az egységes pártot, s általa meg lehet nyerni a szociáldemokrata munkástömegeket. Harcolt azért, hogy Rákosi leváltása után bekerüljön a Politikai Bizottságba, ami a Központi Vezetőség 1956. július 18–21-ei ülésén meg is történt. Egyéniségeük alaposan különbözött; a csendes, megfontolt, introvertált Kádárral ellentétben Marosán hangos, exhibicionista, extrovertált ember volt. A vezetésben balos indulatai, végiggondolatlan állásfoglalásai, demagógia iránti hajlama miatt Kádártól balra helyezkedett el. Az első időben sokat segített az új pártvezetésnek. A kritikus helyzetekben mindig Kádár mellé állt. Amíg ō nehezen mozdult ki s nehezen vállalt beszédet, Marosán járta az országot, népgyűléseken szónokolt; több százszor elmondta: itt áll maguk előtt az az ember, aki az oroszokat behívta. Ez természetesen nem volt igaz, de a hallgatóság ilyen vagy olyan indulattal elfogadta. Kádár is tudta, hogy ez távol áll a valóságtól, de nem állította le. Egyre nehezebben viselte el Marosán hipertrófiás megnyilvánulásait, különösen azt, hogy beszédeken feleségét, barátait belekeverve igyekezett magát – Kádár mellett – főszereplőként beállítani. Mindig rendkívül udvariasan, a konfliktus kerülésének igényével tárgyalt vele, komoly arccal, de belülről mosolyogva. Nyíltan soha nem fordult ellene, még négyszemközt sem tett megjegyzést rá, de a minden nap munkában másokkal dolgozott, utasításait igyekezett domesztikálni. Ahogy a helyzet konszolidálódott, kialakult a hivatali ügymenet, a nagyon aktív, anarchiába hajló, mégis egyéni arcú Marosán egyre nehezebben találta meg a helyét, s nem véletlen, hogy 1962-ben látványos szakításra került sor. Jelentéktelen kérdéseket összegyűjtő beadványában lemondott összes párt- és állami tisztségéről, s visszaszorult a közéletből; kizárták a PB-ből és a KV-ból, 1965-ben a pártból is kilépett.

Kállai Gyula úgy tekintette önmagát, hogy ennek a vezetésnek az ideológusa, eszes és elméleti embere. Ő volt az első, aki 1958-ban a Kádár ellen megpróbált egy lázadást csinálni. Sosem nyugodott bele, hogy második, sőt később már nem is második ember. A kötöttsége kettős volt. Az egyik oldalon befolyásolta, hogy 1956 októberéig odatartozónak tekintette magát a Nagy Imre-csoporthoz, Losonczyn, Harasztin, Donáthon és Újhelyin keresztül. A mások oldalon viszont ō volt az, aki 1954-ben a Kiadói Főigazgatóság vezetője lett, majd 1955 februárjától miniszterhelyettes a Népművelési Minisztériumban. A harmadik oldalról viszont szeretett volna részben bosszút állni a mellőzöttségéért, hogy Révai megjövetelével ō második, harmadik sorba szorult mint ideológus, holott elsőnek tekintette magát. Itt is kettősségg volt benne, hogy egyik oldalon Révait gyűlölte, aki ōt nagyon sokszor megalázta – másik oldalon Kádárt, mint konkurenciát, mint aki elője állt, szintén gyűlölte. Egy képlékeny, gyenge ember volt, sok tisztaatlan dologgal. Ha jól emlékszem, legalább három hónappal vagy négygyel előbb szabadult, mint bárki más. Levelet írt Rákosinak, aki hivatkozott is rá, hogy levelét megkappa. Azonnal intézkedett – s titokban kiengedték. A tehetetlenségi erő tartotta fenn sokáig. A semmitmondás embere volt, nyomdakészen tudott semmit mondani.

Münnich Ferencet, aki Kádár szemében a moszkvai kommunista emigrációt reprezentálta, nem vette nagyon komolyan; nem volt közöttük emberileg jó viszony. Valószínűleg nem véletlen, hogy Münnich nem az ő, hanem Apró Antal javaslatára került be 1956. november 11-én az MSZMP Ideiglenes Intéző Bizottságába. Apró Antal és Kiss Károly arcnélküli, színtelen politikusok voltak. Ők a hazai illegális kommunista mozgalomban nőttek fel, s oda tartozónak vagy legalábbis képviselőinek tekintették magukat. Nekik Marosán személyisége rosszabb volt, mint Kádáré, s látható megkönnyebbüléssel fogadták a vezetésből való kímaradását.

1987.

Gúzsba kötve táncolt

Kádár János személyéhez köthető politikáról, az ún. „kádárizmus”-ról igazából csak a '60-as évek elejétől beszélhetünk. Terjedelmi okok miatt itt nincs mód arra, hogy e politikát részletesen elemezzük, csupán néhány általános vonását szeretnénk bemutatni. Indokolatlan lenne személyes jó szándékában kételkedni, abban, hogy jót akart, hogy arra törekedett: a magyar nép jobban éljen, polgárosodjon, életszínvonala állandóan emelkedjen, mindenkinél legyen háza, lakása, telke, kocsija, és bárki utazhasson. A nagyobb társadalmi bajok éppen ott kezdődtek, amikor az életszínvonval emelését akkor is szorgalmazta, amikor annak gazdasági feltételei nem voltak meg, s az ország súlyosan eladósodott.

A kádári politikát akkor lehet igazán megítélni, ha figyelembe vesszük azokat a koordinátákat, amelyekhez képest állandóan meghatározta magát. Kádár János politikai alaptétele az volt, hogy olyan politikát kell folytatni, amelyet a Szovjetunió elfogad vagy legalábbis nem ellenez, s amelyet a magyar nép megért és követni, támogatni tud. A Szovjetunió elvárásait és a magyar nép igényeit együtt látta, együtt kezelte. A kettő egyidejű kielégítését, tartós konfliktusok elkerülését rendkívül bonyolult, kívülálló számára nem is érthető taktikázással próbálta elérni. Az ország s a nép érdekében igyekezett mindaddig elmeni, amíg a Szovjetunió nem mondott vétót. Nem véletlenül mondta rá: megtanult gúzsba kötve táncolni.

A Szovjetunióhoz ambivalens volt a viszonya. Nemzetközi tekintélyét, nagyhatalmi státusát, belső berendezkedését megdönthetetlennek tartotta. Valószínűleg nem látta olyan jól a szocializmus sztálini modelljének problémáit, mint ahogy ma már számunkra világosak, de számos negatívumával tisztában volt. Realitásnak fogadta el, [de] ami lényeges, eltérően a Rákosi-féle pártvezetőségtől, nem kívánta utánozni, másolni, bár természetesen nem tudott a Kárpátok túlsó

oldaláról érkező minden hatást kivédeni. Ugyanakkor volt benne egy belső rokonszenv is az orosz nép iránt. Tiszteletet keltett benne, hogy számos országnak, így nekünk is segítséget nyújtottak, amikor rosszabbul éltek, mint akiket támogattak. Ez számára sokat jelentett, és nem véletlen, hogy szovjet pártkongresszusokon ő fogalmazta meg a legszebb szovjetbarát jelszavakat, olyat, mint: „*Szovjetellenes szocializmus nincs és nem is volt.*” Tudatosan törekedett arra, hogy az SZKP és a szovjet kormány megértse, ha nem is támogatja, de legalább ne ellenezze, amit csinál. Jó példa erre a Nemzetközi Valutaalaphoz való csatlakozás és a világbanki kölcsön felvétele. Tudta és mondotta, mennyire fontos lenne, de hosszú ideig halogatta a döntést, mert sejtette, hogy Moszkvában nem [értik] meg, s a lépésnek beláthatatlan következményei lennének. Csak akkor adott zöld utat, amikor ott már elcsítultak az ellenző hangok.

Kezdetben ugyan teljesen ki volt szolgáltatva, de elég hamar – a hatvanas évek elejére – kialakult róla az a kép, hogy minden lojalitása ellenére sem szolgai figurája a szovjet vezetésnek, mint Rákosiék voltak. Már 1957 elején arról szólt egyik beszédében, hogy a szovjet–magyar barátság nem azt jelenti, hogy ha Moszkvában esik az eső, akkor Budapesten ki kell nyitni az esernyőt. Az a jellemző dolog alakult ki róla, hogy amint elkezd önálló politikát folytatni, egyre erőteljesebben hangsúlyozza – legalábbis verbálisan – hűségét és lojalitását a Szovjetunió iránt, s teljesíti, amit a szovjet vezetés kér tőle. Nehezen fogadott embereket, de ha a Szovjetunióból jött valaki, még ha kis beosztású is volt az illető, rendelkezésére állt, még élete utolsó időszakában is. A '60-as években a szocialista táborban egyik kezdeményezője volt a Nyugat felé nyitás politikájának, de azt is úgy tette, hogy minden, e téren tett lépéséről tájékoztatta a szovjet illetékeseket. Először a nyugati kommunista pártokkal vette fel a kapcsolatot, majd a szociáldemokratákkal, végül a nyugati kormányokkal. Ez a nyitás egyedülálló cselekedet volt akkor, és Kádár személyes érdeme.

Jóindulatuk megnyerésére törekedve eltűrte, hogy a szovjetek bizalmi emberei ott ülnek minden vezető testületben, beleértve a Politikai Bizottságot is. Tudatában volt annak, hogy rövid idő alatt mindenről értesülnek, ami elhangzik, sőt a jegyzőkönyveket is megkapják. Számtalanszor szólt rám, miért beszélek a PB-ben olyan nyíltan: „*Hát nem tudod, hogy hova megy minden?*” – kérdezte. Egy alkalommal tréfásan megjegyezte közeli munkatársára célozva: jó, hogy itt van nemcsak a magyar, de a szovjet elhárítás is, most már nyugodtan beszélhetünk. A harmánckét év alatt egyetlen kivételtől eltekintve – Hruscsov leváltása – nem szállt szembe a szovjetekkel, sőt, mindig melléjük állt. 1968-ban sokáig próbált közvetíteni, taktikázni, hogy megakadályozza a beavatkozást, de végül beadta a derekát. 1968 júniusában ott voltam Moszkvában a Brezsnyevvel, Kosziginnel és Podgornijjal lefolytatott külön tárgyaláson. A végletekig feszült hangulatot Kádár az által oldotta fel: „*Aggályoskodunk, de tudják, hogy végül mindig [önökkel] leszünk.*”

1985.

A szovjet repressziótól, megtorlástól való félelem másik oldala, ami Kádárt állandóan foglalkoztatta: hogy lehet szovjet nyomást kivédeni és mégis előnyöket szerezni Magyarországnak, bevezetni a reformokat, nyitni, szelepeket teremteni, hogy csak rögtönözve említsek néhányat. Amikor 1972-ben elkövetti azt a taktikai hibát, hogy hetek, hónapok spekulációja után, tudatosan végiggondolva, megírja nyugdíjba helyezési kérelmét, amit a születésnapi ünnepség után hivatalosan is elküld Brezsnyevnek és a többieknek, akik már tudnak erről, megadja a lehetőséget, hogy Brezsnyev Magyarországra jöjjön és felfelé buktatva leváltsa őt. Akkor hirtelen a fontos belpolitikai kérdésekben – belső ellenzék, nagyüzemi munkások elégedetlensége, parasztkérdés, bizonyos fajta értelmiségi kérdések – megteszi az engedményeket. Kétszer is elhalasztja Brezsnyev utazását, hogy végül mire idejön, azt mondhatta: mit kívántok, hiszen minden megcsináltam. A visszalépés taktikájával védi ki megbuktatását, illetve a reformok véglegesnek tűnő levételét a napirendről. Igaz, hogy később a leváltásoknak, amit 1974-ben csinált, majd a másik oldal (Biszku [Béla], Pullai [Árpád]) félreállításának katasztrófális következményei lettek, mert megfosztotta önmagát, ha úgy tetszik, a jobb- és baloldali ellenzékétől, a szintetizálás lehetőségétől, és mindenkitől tulajdonképpen jellegtelen, szürke emberekkel pótolva, egyre fokozódott politikai játékának és taktikájának magányossága.

1985 után hajlamai és vágyai ellenére megrettent a gorbacsovai politikától, épp akkor, amikor a közvetlen szovjet nyomás csökkent, és a Szovjetunióban is a magyarországihoz hasonló reformokat hirdettek meg. De erre még visszatérünk.

Hatást gyakorolt Kádárra Kína és a kínai pártvezetés is, főként az első időkben, 1957–58-ban. A szovjet–kínai konfliktusban mindig a szovjet oldalon állt. Titokban örült is a két vezető szocialista nagyhatalom vitájának, mert azt remélte, hogy az növeli az ország önállóságát. Ugyanakkor azt is tudta, hogy Kína nélkül nincs kétkulacsos román külpolitika s albán szakítás a Szovjetunióval és a szocialista országokkal.

Érzelmek nélkül

Furcsa, bizarr, rendkívül tartózkodó magatartás, a belülről vitt taktika jellemzte Kádár Jánosnak a környező országok, a többi szocialista ország pártvezetőihez való viszonyát. mindeniről pártszerűen elvtársként beszélt, bár mindeniről rendkívül határozott véleménye volt, de annak alig adott hangot. Még Ceausescut sem volt hajlandó általában szidni. Nagyon ritka volt pillanatában érezte, hogy a Brezsnyevet egy színházat játszó pojácának tartja, ami olyanból derült ki, hogy: „*Ismered – mondta – Leonyid Iljicsnek teatralitás iránti mély vonzalmát.*” Még Ceausescuról sem mondta el őszintén a véleményét, legföljebb ritka megjegyzésekkel vagy még inkább a látható helyeslésből, amellyel hallgatta a Ceausescu-anekdótákat, lehetett sejteni, hogy mi a véleménye. Arra a gondolatra, hogy az Akadémia főtitkára meghívna Ceauscunét, eszébe jutott, hogy ez azt jelentené, hogy neki is fogadnia kell, pánikszerű elutasítással reagált.

Brezsnyev porig alázta azzal, hogy úgy küldette vissza a Hruscsov részére eljuttatott almacsomagot, melyet leváltása után küldött neki születésnapi ajándékul, hogy a címzett ismeretlen. A legközelebbi találkozón emlékeztette Brezsnyevet, ami ritka eset, hogy mindeninek jól jön, ha olyan barátja van, és talán majd Brezsnyevnek is jól fog egyszer jönni, aki nem csak a funkcióhoz kötődik. De ekkor sem adott hangot a mély megaláztatottságnak. Tudta, hogy Szuszlov minden megtett az ő funkcióba állítása ellen, mégis az ún. pártszerűséggel beszélt róla.

Egy ember, aki úgy élt, mintha állandó lehallgatókészülékek lennének a környezetében, és aki mindenzt, amit látott, tapasztalt és a groteszk észrevételére hajlamos látásmódjával végignézett, ugyanakkor az abszolút hivatalos minősítést tartotta meg, amit azzal indokolt, hogy ő nem

személyekkel, hanem funkciókkal van kapcsolatban, és minden, a párt által odaállított funkciót tisztel, anélkül, hogy ebből ő személyes ügyet csinálna.

Az utolsó ember, akihez érzelmileg kötődött, Hruscsov volt, akit élete végéig emlegetett, és akihez ezek között a vezetők között minden anarchikus, tőle idegen tulajdonságok ellenére komolyabb érzelmi kapcsolat fűzte. Az ő leváltása az egyetlen eset, amikor nyíltan szembeszállt a szovjet politikával. Ezenkívül egyetlen vezetőhöz sem fűzte őt személyes érzelem, ellenkezőleg, inkább csendes megvetés, lenézés.

[Walter] Ulbrichtot korlátolt, vaskalapos, életidegen embernek tartotta, [Erich] Honeckert ifit játszó pojácának, aki ifis mód esőköpenyben járt télen, de az esőköpeny szőrmével volt bélével. Nőügyeiért, feleségével való kegyetlenségeiért sem kedvelte. [Todor] Zsivkovnál a butaság és szituációérzéketlensége zavarta. [Antonin] Novotnynál újra és újra előhozta, mint butasága jelképét, hogy azt hitte, az 1968-as földindulás nem következett volna be, ha ő nem fekszik néhány hétag betegen. [Wladyslaw] Gomulkát konzervativizmusa, középhatalmi öntudata tette idegenné. [Edward] Gierek-nél – amint [Gustav] Husak esetében is – szelíd humorral fogadta, hogy fél évig vállalja a vezetést; tudta, hogy ezek frázisok, és humorral nézte, ahogy lassan beletanultak a hatalomba és hogy mennyire élvezik. Megvetette Giereket gigantikus vásárlásaiért Budapesten, s az elterjedt hírekért, hogy az asszony Párizsba jár ruhát csináltatni. Husakot gyávaságáért nézte le. Ott voltam, amikor Husak Moszkvába menet megállt Budapesten, s Kádár oktatta, hogy mondja meg a szovjet vezetőknek: nem kér a hatalomból, de ne szóljanak bele abba, amit csinál, a feje fölött ne forduljanak másikhoz. És amikor Husak a hosszú okítás után elutazott, Kádár csak legyintett: tudta, egy szót sem fog elmondani abból, amit helyeslőleg meghallgatott.

Titóval többször személyesen találkozott; nagyon jól el tudtak egymással beszélgetni. De pompászeretete, kastélyai, vadaskertje, kényúri tempói idegen világot jelentettek számára. [Sokáig] foglalkoztatta, hogy Tito feleségét, aki időközben kegyvesztett lett, üdvözölje vagy nem. Végül a maga és felesége nevében üdvözletét küldte. Titóval azonban Kádár viszonya igazából soha nem normalizálódott, mert tudta, hogy az a másik oldalon a magyar–szovjet viszonyban a romlást jelentette volna. [Fidel] Castrót anarchista bohócnak tekintette; gondolkodott, hogy egyáltalán elvtársának nevezheti-e. Az utolsó években egyedül Jaruzelski volt az, akitől megbecsüléssel beszélt, amit még a lengyel tábornok arisztokrata származása sem befolyásolt.

Kádár János személyes kapcsolata a nyugati államférfiakkal is ellentmondásos volt. Leginkább a szociáldemokrata politikusok, [Bruno] Kreisky, [Willy] Brandt, [Olof] Palme álltak a legközelebb hozzá. Az utóbbi 10-15 évben kezdte hangoztatni, hogy meg kell velük teremteni a kapcsolatot, és szoros barátságot kötni. Bámész csodálkozással vette tudomásul Kreisky népszerűségét, miután ő is elfogadta, hogy egy zsidó igazán népszerű a tömegek előtt nem lehet. Ugyanakkor, amikor politikájáért becsülte Brandtot, érteletlenül fogadta, hogy lehet a politikát egy nőügy miatt feláldozni. A nyugati kommunisták közül csak két ember, Maurice Thorez és Alvaro Cunhal kellette fel érdeklődését, [Georges] Marchais-t, az FKP főtitkárát üresfejű embernek tartotta, [Santiago] Carrillót kalandornak, [Enrico] Berlinguer túl izgága, túl entellektüel volt számára. Mindegyikkel udvarias volt, hisz Kádár, a diszciplinák embere, nem engedte meg magának, hogy személyes érzelmei erőt vegyenek rajta.

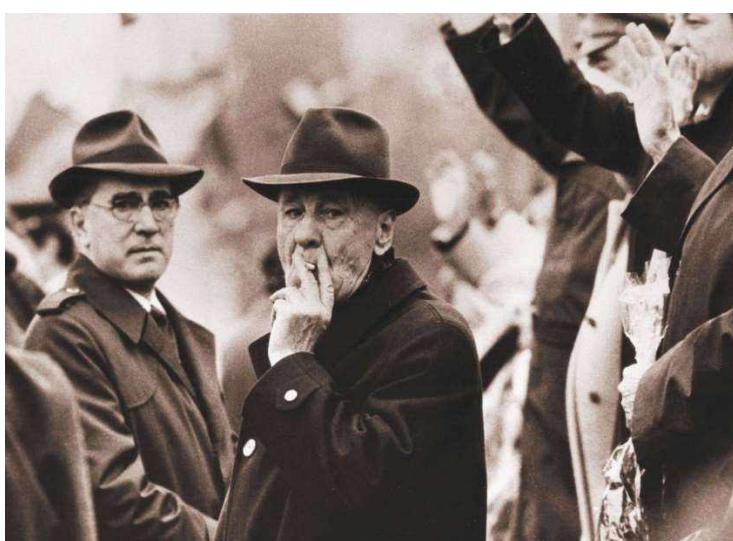
Túllép rajta az idő

A külpolitika, a Szovjetunióhoz való viszony gondos ápolása mellett a kádári politika másik meghatározó tényezője a nép, a tömegek véleménye, igénye, elvárása volt. Kádár számára a nép elsősorban a dolgozó embereket, a munkásságot és a parasztságot jelentette, s csak másodsorban

az értelmiséget. Magát mindig munkásemlétként tartotta, jóllehet élete nagy részét, több mint felét pártmunkásként, aktív politikusként töltötte el. A munkásosztályhoz való viszonyát az határozta meg, hogy odatartozónak tartotta magát. Volt benne igény arra, hogy figyelemmel kísérje a munkásság helyzetének alakulását, kíváncsi volt az üzemekben, gyárakban uralkodó hangulatra, érdekelte az egyszerű emberek véleménye. Személyes kapcsolatai azonban élete vége felé már fokozatosan megszűntek. A rituális május 1-je előtti Budapest, XIII. kerületi látogatásai is elmaradtak; egyre ritkábban fordult meg a gyárakban; s volt idő, amikor mesterségesen is elzárták attól, hogy értesüljön személyes hírnevének, presztízsének csökkenéséről. A falu, a parasztság világáról gyerekkorából volt ugyan személyes élménye, de igazából a magyar parasztság, a magyar mezőgazdaság problémái nem álltak közel hozzá.

Viszonya az értelmiséghez már sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb volt. Eszével tudta, hogy szükség van az értelmiségre, de gyanakvással nézte, gyerekkorából hordozott magában idegenkedést a nadáros emberektől. Egész életében küszködött e kettősséggel, s ez már akkor is megvolt benne, amikor 1945 előtt a Budapest, VI. kerületben szocdem pártmunkát végzett. 1956 után sikerült őt rávenni, hogy találkozzon Illyés Gyulával, Déry Tiborral, Lukács Györggyel és másokkal. Mindig megkönnyebbült egy ilyen találkozó után. Nem sok összejövetelre került sor, csak végső esetben, politikai szükség vitte rá; félszegsége, tartózkodása nem kedvezett az értelmiségekkel való kapcsolatok fenntartásának. Egyetlenegyszer láttam megrendülni, néhány nappal Lukács halála előtt. Lefelé jöttünk, megállt a lépcső pihenőjén, s azt mondta: „*Ezt az embert vádoltuk antimarxizmussal, akiben már alig pislákol az élet, és csak a marxizmus jövője izgatja.*”

Sajátos viszonya volt a képzőművészethez. A szegedi Csillag-börtönben – 1945 előtt – főképp rajzolgatott. A modern képzőművészethez több érzéke volt, mint környezetében bárkinek; ennek ellenére nem kompromittálta magát azzal, hogy kiálljon mellette. De szívesen jött el velem Kassák önköltséges kiállítására. A műszaki értelmiség szükségességét látta, de közülük nem volt egyetlen közeli ismerőse, akitől összejárt volna. Az orvosokat gyanakvással nézte. Utolsó éve kivételével betartotta utasításait, de elég volt neki egyetlen elhibázott, rossz mondat, hogy egy életre meggyűlölni valakit. Amikor a Parlamentben 1956 novemberében a parlament orvosa a lövöldöző Budapesten bután azt ajánlotta, hogy sétáljon, az illetőt soha többé nem vette emberszámiba. Igaz, semmit nem tett azért, hogy ne maradjon továbbra is a kormány orvosa. Megkeserítette élete végén is gyanakvásával, bizalmatlanságával orvosa életét, nagyjából betartva annak utasításait. Egyetlen értelmiségi réteghez sem volt személyes viszonya. Nem folytatta azt a barátkozást, amivel Rákosiék a koalíciós időkben próbálkoztak.

1984.

A kivétel Major Tamás volt: amikor megtudta róla, hogy kettős játékot játszik, megszakította vele a kapcsolatot. Az évi egy találkozót is – ami szilveszterkor minden létrejött – sokallva bejelentette, hogy csak úgy jön fel, ha nem kell Majorral találkoznia. Mindezzel együtt – Kádár élete utolsó 10 évét leszámítva – nagy hatása volt a magyar értelmiségre, természetes esze, sok tekintetben újszerű és bátor látásmódja, a reformpolitika elindítása miatt.

A 60. születésnapja után, 1972-től személyisége sok szempontból megváltozott. Hirtelen elkezdett rohamosan öregedni; csak „üzemeltette” testét, hogy munkaképessége fennmaradjon. Egyre inkább bezárkózott, többet a szabadság, a pihenés nem öröm, csak a munkaképesség regenerálása volt számára. A '80-as évektől már ott áll előttünk a kóarcú, magába húzódó, a hízelgést is kedvelő, magányos ember. Nem tudja, de már látszik, küszködik az élet lezárásával. Két énje van, az egyik még szeretne civil emberként élni, kényelmesen sétálni a városban, állatkertbe menni, a másik pedig a megoldatlan, elhallgatott, megemészthetlen dolgok miatt fél. Mindezt tetézte, hogy 1985-től megváltoztak azok a koordináták, amelyek politikáját behatárolták. A Szovjetunióban hatalomra jutott Gorbacsov, megkezdődött a peresztrojka. A szovjet elnyomás megszűnt, a szovjet vezetés támogatta, bátorította a magyarországi reformpolitikát, többé nem kellett félni egy sztálini stílusú retorziótól. A béklyó lehullott, és kiderült, hogy az MSZMP főtitkára nem tud élni az új lehetőséggel, sőt állandóan attól fél, hogy Gorbacsov megbukik, megkezdődik a visszarendeződés, és ezért visszafigye a magyarországi reformpolitikusokat, sőt, 1988 tavaszán egy balos fordulat előkészítéséhez fog hozzá: 1985-re a hibás gazdaságpolitikai lépések, az eladósodás, az életszínvonal stagnálása majd csökkenése miatt megváltozik a tömegek hangulata. Kádár János és az MSZMP tekintélye rohamosan csökkeni kezd; egyre több helyről hallani a népkörökből is, hogy Kádár János mondjon le. A hangulatváltásról hosszú ideig környezete nem merte tájékoztatni, majd, amikor 1988 áprilisában megtette, ő kezdeményezte a rendkívüli pártkongresszus összehívását és ajánlja fel felfelé buktatását. Az események túlhaladtak rajta, a mérsékelt reformpolitika nem volt továbbvihető. Kádár, ha késéssel is, de ezt maga is felismerte.

Visszavonulása után két probléma izgatta: miért azokat jelölte utódjául, akik szétverik a pártot és a szocializmusnak azt a modelljét, amelynek felépítésében és fenntartásában neki olyan nagy szerepe volt, a másik pedig bűntudata Nagy Imréék halála miatt.

A megoldatlan problémák, a lelkismeret-furdalás a növekvő testi lerömlással párhuzamosan az őrült szélére sodorták. Az 1989 februárjában a Központi Bizottság előtt elmondott utolsó beszéde már felbomló tudatról tanúskodott; egyetlen értelmes mondatot alig találni benne. Utolsó üzenete szinte megfejtethetetlen, nem más, mint az iszonyú önvád közzététele.

1989 áprilisától többet nem járt be. Egyszer voltam a lakásán: kopott köntösben, kopott kabátban fogadott, mint ahogy a magára maradt, elhagyott öregemberek kinézni szoktak. A kórházba menet előtti estén a hatalomban töltött 32 év után utolsó kívánsága az volt, hogy másnap reggel el tudjon még menni a fürdőszobáig. Nem sikerült, így halt meg, boldogtalanul.